

על הקו ובין שני בתים: משפחות ישראליות בניסועין

ליאת שפר¹ ושירי אהרונים²

ניסועין או, בניב העממי, "רילוקיישן יחיד" הם דפוס משפחתי חדש בחברה הישראלית, מקרה קצה החושף את המתח בין תפיסות משפחתיות מסורתיות לערכים ולזהות ניאוליברליים בעולם גלובלי. משפחות ישראליות בניסועין שקופות בעיני הרשויות, ויש פער גדול בין התרחבות התופעה של העסקת יחידים ללא משפחתם מחוץ לגבולות המדינה לבין ההתייחסות הקלושה של רשויות המדינה אליה ולצרכים המשתנים של אותן משפחות. גם המחקר האקדמי הישראלי טרם נדרש לעניין.

מאמר זה מציג מחקר המאיר את תופעת הניסועין, מרחיב את הידע אודותיה ומבקש לסייע בגיבוש מדיניות והסדרים רלוונטיים לטובת משפחות המנהלות סגנון משפחתי זה. במסגרת המחקר ערכנו ראיונות עומק וריאיון קבוצתי עם גברים ונשים המנהלים אורח חיים כזה, ובמאמר אנחנו מציגות את האופן שבו משפחות כאלה מנהלות משא ומתן עם המבנים החברתיים הקיימים, – מפרקות את התבנית המשפחתית המסורתית ובונות אחרת – את השפעת הניסועין על שביעות רצון בני הזוג מיחסיהם וכן את האסטרטגיות שהם מגייסים כדי להתמודד עם האתגרים שמציב הסדר זה. המחקר העלה שאצל יחידים ממעמד הביניים בישראל ניסועין הם פתרון לשימור המעמד החברתי-הכלכלי המשפחתי ולשיפורו, כמו גם דרך לממש שאיפות קרייריסטיות ואישיות. ממצא אחר הצביע על שני רבדים מקבילים בנרטיבים של בני זוג בניסועין: רובד גלוי ורובד סמוי. ברובד הגלוי מתייחסים להסדר הניסועין כאל מצע המאפשר לגבר להגשים את עצמו, כשהוא מכוון את

1 התוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

2 מרצה, התוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

מאמר זה מבוסס על עבודת תזה לתואר שני של ליאת שפר, **על הקו ובין שני בתים: משפחות ישראליות בניסועין** (2019), שהוגשה במסגרת התוכנית ללימודי מגדר בפקולטה למדעי הרוח והחברה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב. המחקר מבקשות להודות לד"ר אורטל סלובודין מהמחלקה לחינוך באוניברסיטת בן גוריון בנגב שתרמה למחקר זה ידע חשוב ולשופטות האנונימיות על הערותיהן ועל תרומתן לנוסח הסופי של המאמר.

זהותו כאזרח גלובלי וכגבר מפרנס, ואילו בת הזוג נושאת ברצון את תפקיד "האישה המפרגנת". יש לציין שאף שרוב בני הזוג בניסועין דוגלים בשוויון מגדרי, רק קומץ נשים ישראליות נמצאות בצד הנוסע של הסדר זה. הרובד הסמוי חושף את הקשיים שבניהול זוגיות ומשפחה ממרחק גיאוגרפי, ובהם תחושת בדידות אישית וחברתית.

מילות מפתח: ניסועין, הגירת עבודה, העסקה גלובלית, משפחה שקופה, שכר משפחתי

1. מבוא

ניסועין (Commuter marriages)³, המוכרים יותר בישראל כ"רילוקיישן יחיד" או "רילוקיישן בתנאי רווקות", הם דפוס של הגירה סלקטיבית, הנקשר עם צמיחת הכלכלה העולמית והגלובליזציה התרבותית ואשר הולך ורווח כחלופה להגירה זמנית של המשפחה הגרעינית. סגנון החיים שמנהלות משפחות אלה מגלם ומשקף התפתחויות ושינויים רחבי היקף בתפיסות חברתיות על נישואין, על מגדר, על תקשורת בין-אישית, על עבודה ועל משפחה (Lindemann, 2019). זוגות החיים במתכונת של ניסועין בוחרים לנהל שני משקי בית נפרדים, הנמצאים במרחק גיאוגרפי זה מזה, ולנדוד בין שני בתים. בהסדר משפחתי זה בני הזוג המהגרים גרים במהלך שבוע העבודה בקרבת מקום העבודה ומגיעים לבית המשפחה בזמנים שונים ולפרקי זמן משתנים (Grestel & Gross, 1984), ואלה הנשארים במדינת המוצא מתפקדים, על פי רוב, כחורים יחידים ומופקדים על מטלות הטיפול בילדים ואחזקת הבית (van der Klis & Karsten, 2009). ההגדרה "חיים ביחד אך לחוד" (Living Apart Together; LAT) מתייחסת לבני זוג החיים בשני בתים נפרדים מתוך בחירה וכביטוי לעצמאות ואינדיווידואליזם בתוך המערכת הזוגית (Holmes & Why, 2004). אך בעוד בני זוג החיים "ביחד אך לחוד" מתגוררים על פי רוב קרוב זה לזה, ביחסי ניסועין המרחק הגיאוגרפי בין מקום העבודה לבית המשפחה גדול, והוא משפיע מהותית על עצם הבחירה במתכונת זו. זאת ועוד, בניסועין בית אחד, בית המשפחה, הוא הבית העיקרי, והבית שבו גר בן הזוג העובד במרחק הוא הבית המשני (Levin, 2004).

בחברה הישראלית, המתוארת על פי רוב כחברה משפחתית המבוססת על מודל המשפחה ההטרו-נורמטיבית, טרם נערך מחקר על משפחות שאימצו הסדרי ניסועין. אף שהתופעה

3 המונח ניסועין, שטבע הסוציולוג יוחנן פרס, הוא הלחם המילים נסיעה ונישואין, המגדיר "תבנית משפחתית שאינה מקיימת משק בית אחד, וחיי בני המשפחה מתאפיינים בנסיעות תכופות מבית לבית באותה עיר, בין ערים שונות ובין מדינות" (ליבלד, 2003, עמ' 393).

הולכת ומתרחבת, היא עדיין בגדר "תופעה שקופה" הנתפסת כחריגה, ולכן קשה לאמוד את היקפה, בין היתר משום שרשות המיסים או הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אינן מכירות במשקי בית המנהלים הסדרי ניסועין כקטגוריה תעסוקתית או בירוקרטית ורואות בהתנהלותם עניין פרטי. מאמר זה מבקש למלא את החסר ולהציג ממצאים ממחקר נרטיבי שבחן את האופן שבו משפחות בניסועין מנהלות משא ומתן עם המבנים החברתיים הקיימים, מפרקות את התבנית המשפחתית המסורתית ובונות אחרת. עוד בחן המחקר את השפעתם ארוכת הטווח של הסדרי ניסועין על שביעות רצון בני הזוג מיחסיהם ואת האסטרטגיות שהם מגייסים כדי להתמודד עם האתגרים שמציבים הסדרים אלה. במסגרת המחקר נערכו 19 ראיונות עומק עם נשים וגברים ישראלים-יהודים ממעמד הביניים, הורים לילדים, החיים כיום או חיו במהלך העשור האחרון בניסועין ולפני כן התגוררו בבית משותף. בתוכם נערכו חמישה ראיונות דיאדיים שכללו את שני בני הזוג. לצד הראיונות האישיים נערך גם ראיון קבוצתי עם נשים שבני זוגן עובדים בחו"ל ומתגוררים חלק מהזמן במדינה אחרת.

2. סקירת ספרות

מקובל להבחין בין מספר קבוצות של מהגרי עבודה: עובדים המחויבים להיעדרות ממושכת מהבית (מלחים, טייסים, עובדי מכרות, אנשי צבא, אנשי מכירות); מהגרים בכפיה העוזבים את ארצם בשל מצוקה כלכלית, אסונות הומניטריים או מלחמה; מהגרים לשם עבודות עונתיות וזמניות בתחומי הבניין, החקלאות והסיעוד; עובדים משכילים ופרופסיונליים, המכונים גם "עובדי צווארון לבן", המהגרים זמנית בעיקר בשל שאיפותיהם הקרייריסטיות. בשונה מדפוס ההגירה האחרים, הספרות מראה שאלה האחרונים חופשיים הרבה יותר לבחור אם וכיצד להגר, כולל הבחירה להעתיק למדינה אחרת את המשפחה כולה (Bergen, 2010). בעבר הייתה הגירת עבודה זמנית בעיקר מנת חלקם של עובדים ממדינות עניות, שאישו משרות שאינן דורשות השכלה או מיומנויות טכנולוגיות, כמו טיפול בילדים, סיעוד, חקלאות או בניין, אבל בעשורים האחרונים היא הפכה רווחת גם בקרב עובדים משכילים ממעמד הביניים במדינות מפותחות, העוסקים למשל בפיננסים, בהיי-טק ובהנדסה. כיום, בעידן של תקשורת מגוונת, זמינה ולא יקרה ושל נגישות תחבורתית, ניתן לראות בניסועין פתרון מעשי, קל יחסית ליישום, המגשר בין מחויבויות לתעסוקה, למשפחה ולשאיפות האישיות.

מהמחקר העולמי על משפחות בניסועין עולה שהתופעה קשורה להתפתחות דפוס העסקה גלובלי, המבוסס על גישה כלכלית ניא-ליברלית. גישה זו מעודדת הפרדה מוחלטת בין תחום העבודה לתחום החיים המשפחתיים, הנתפסים כעניין פרטי, ומבקשת לפטור מעסיקים מאחריות לרווחת משפחתו של העובד (Whitaker, 2005). בין הגורמים

להתרחבות התופעה נמנים הצורך בהגדלת ההכנסה המשפחתית, צמיחה בתעסוקה הפרופסיונלית, שוק עבודה תאגידי ותחרותי, שאיפה לשוויון בחיי הנישואין והדגשת תהליכי אינדיווידואליזציה (Grestel & Gross, 1984; Winfeld, 1985). בעוד מחקרים מוקדמים טענו שמודל זה מערער את יציבותם ואת המשכיותם של החיים המשותפים ומשפיע לשלילה על טיב היחסים בין בני המשפחה והמעגל החברתי (Kirschner & Walum, 1978), מחקרים מהעת האחרונה עוסקים בהשפעת הניסועין על חלוקת העבודה המגדרית בין בני הזוג ובהבדלים בין דפוסים המאפיינים משפחה מסורתית לדפוסים המאפיינים משפחה בניסועין. אלה ממצאיהם העיקריים: זוגות בניסועין הם על פי רוב אנשים עצמאים הדוגלים בשוויון מגדרי; יש מקרים שבהם הנשים הן אלה הנוסעות לצורך עבודתן, אבל מספרן נמוך ביחס לגברים; בקרב בני זוג שאינם מזדהים עם ערכי השוויון המגדרי נדרשת הקרבה, בדרך כלל של בת הזוג, כדי שכן הזוג הנוסע יגשים את מטרותיו (van der Klis & Mulder, 2008).

נמצא שעזרה ותמיכה משפחתית מסייעות לנשאים מאחור בהתמודדות עם קשיי הניסועין. הן אף משמשות נדבך חשוב בהסכמת בן הזוג הנשאר להסדר הניסועין ומסייעות בריכוך ההשלכות העשויות להיות על התפקידים הזוגיים במהלכו (Glutzer & Federline, 2007). בהקשר זה חשוב לציין שמדינות שונות נבדלות ביניהן בדפוסי רשתות התמיכה המשפחתיות. בישראל למשל נוהגת נורמה חברתית שעניינה ציפייה מהסבים והסבתות, בעיקר בקרב משפחות עם ילדים צעירים, להתגייס למאמץ הטיפול בנכדים, וכך לאפשר לילדיהם הבוגרים לצלוח את תביעות העבודה הגדלות ואת שעות העבודה המרובות (Berkovitch & Manor, 2018).

מחקרים שבחנו את השתתפותן של נשים בקבלת ההחלטה על הגירה לצורך עבודתו של בן הזוג הראו שהשפעתן בהחלטות משפחתיות בנושא זה מזערית, בעיקר משום ששכרן הממוצע נמוך מזה של גברים. הנטייה להעדיף את מקור ההכנסה של בן הזוג יכולה להעיד על כך שהצרכים הכלכליים של המשפחה חשובים לכאורה לנשים יותר משאיפותיהן האישיות (Stephens & Black, 1991; Zvonkovic et al., 1996). בד בבד נמצא שההחלטה על ניסועין יכולה לתרום לשוויון מגדרי בתוך מערכת הנישואין ולבסס אוטונומיה ואינדיווידואליזם, משום שהיא מאפשרת לכל אחד מבני הזוג לממש את שאיפותיו המקצועיות והאישיות, אמנם במחיר של מרחק גיאוגרפי ומגורים בבתים נפרדים (Bielby & Lindemann, 2017a; Cooke, 2003; Bielby, 1992).

ניסועין כחלופה לרילוקיישן משפחתי

עיקר המחקר על הגירת עובדים פרופסיונליים התמקד עד כה ברילוקיישן משפחתי – כל המשפחה מעתיקה את מגוריה ליעד התעסוקה החדש של בן הזוג. המחקר העלה שהחוויה, המצטיירת על פי רוב כחופשה משפחתית מתמשכת, איננה תמיד אידיאלית. את ההשפעה

המטלטלת והמאתגרת ביותר של הרילוקיישן חוות הנשים (Holopainen & Bjorkman, 2005; Slobodin, 2018). בת הזוג מוצאת עצמה בתפקיד "האישה הנגררת", ואם אין היא מוכנה להגר לטובת העבודה של בן זוגה, רואים בו אדם "כבול" שאיננו יכול לממש את שאיפותיו המקצועיות (Cook, 2003). תפיסה זו מלמדת שהציפיות המסורתיות מנשים, להשהות את התפתחותן האישית והמקצועית לטובת צורכי המשפחה והתמיכה בשאיפותיו המקצועיות של בן הזוג, נותרו על כנן גם במסגרת אידיאולוגיית המשפחה הצומחת בשוק התעסוקה הגלובלי העכשווי (Bergin, 2010; Holmes, 2004; Lindemann, 2017a, 2017b;). יתר על כן, במחקר שבחן את השפעות הרילוקיישן המשפחתי על נשים ישראליות זיהתה סלובודין (2018) שאף שהן מודעות לכך שהמעבר זמני, החוויה הדומיננטית שלהן היא אובדן זהות. מרכיבים שבנו את זהותן האישית לפני המעבר, כמו תחושת שייכות, מעמד מקצועי וקשרים חברתיים, אובדים עם ההגירה, וכדי למלא את החסר ולשקם את זהותן, הן מאמצות פרקטיקה מגדרית מסורתית של טיפול בבית ובמשפחה. כלומר: נשים הנותנות עדיפות להתקדמות המקצועית של בן הזוג המפרנס ונוסעות בעקבות הקריירה שלו משלמות מחיר אישי כבד בהיבטים שונים ורחבים בחייהן. מכאן עולה האפשרות שהפתרון המעשי לקונפליקט בין המחויבויות התעסוקתיות, המשפחתיות והשאיפות האישיות של בני זוג יכול להיות התפצלות המשפחה והסדר ניסועין. בשונה מרילוקיישן משפחתי, בהסדר ניסועין אין בני הזוג נדרשים להכריע בנוגע לקדימות בקריירה של אחד מהם, ולכאורה אין בת הזוג נדרשת להקפיא את שאיפותיה המקצועיות או להסתפק בתעסוקה זמנית, שאיננה תואמת אותן (Amato et al., 2007;). מנקודת מבט זו, הסדר של ניסועין יכול לחזק ערכים של אוטונומיה ואינדיווידואליזם בתוך מערכת הנישואין (Lindemann, 2017a; Cooke, 2003; Bielby & Bielby, 1992). עם זאת ולמרות ערכי האינדיווידואליזם וההגשמה העצמית הנקשרים עם התרבות והכלכלה הגלובלית הניאו-ליברלית, המשפחה נתפסת עדיין כזירה מרכזית שבה נרקמים יחסי שארות ואינטימיות רגשית ומינית. במובן מסוים המשפחה היא זירה חברתית הדוחה, מעכבת או חוסמת תהליכים של האחדה תרבותית מסיבית, וגם כיום אצל רוב האנשים, במיוחד בישראל, היא מרכיב מרכזי בזהותם הפרטית (Fogiel-Bijaoui & Rutlinger, 2013;). בהקשר זה, החשיבות הרבה שהחברה מעניקה לבית המשפחה, כלומר למגורים משותפים במסגרת נישואין ואף ביחסים ללא נישואין, היא סמן לאמות המידה המקובלות של משפחה "נורמטיבית" (Stafford, 2005). לכן לעיתים קרובות רואים בבחירה בניסועין ובפיצול המשפחה סטייה מהנורמה ואפשרות זמנית, לא שגרתית וחריגה. כפי שהראו מחקרים במדינות אחרות, בחירה במודל משפחתי כזה חושפת את בני הזוג, פעמים רבות, לביקורת של אלה שאינם מבינים את סגנון חייהם או מסרבים לקבל אותו כמבנה משפחתי לגיטימי. עוד נמצא שכאשר בת הזוג היא זו המהגרת כדי לקדם את הקריירה שלה או את השכלתה, הביקורת החברתית על המבנה המשפחתי הזה נוקבת הרבה יותר (Grestel & Gross, 1984; Winfeld, 1985).

מבט מקומי – ניסועין בישראל

משפחות ממעמד הביניים, שבהן אחד מבני הזוג נוסע לעבוד בקביעות במדינה אחרת, מסמלות במובהק את השינויים שחלו במוסד המשפחה בעידן הגלובליזציה. מתכונת זו, המזמנת מתחים וקונפליקטים בין ערכים וזהויות, עלולה לערער את התא המשפחתי ולהשרות בלבול על חבריו (Hacker, 2017). כאשר לאורך המאה ה-20 הוגדרה בדרך כלל המשפחה המודרנית במדינות מתועשות כמשפחה גרעינית, המורכבת מאב מפרנס ומאם עקרת בית (או מועסקת), הנשואים כחוק והמתגוררים עם ילדיהם תחת אותה קורת גג, הרי השינויים הטכנולוגיים והחברתיים בעידן הניאו-ליברלי יצרו הגדרות פלורליסטיות יותר ולגיטימציה גוברת למשפחות רבגוניות (Fogel-Bijaoui & Rutlinger, 2013). כדי להבין את המשמעות של תהליכי שינוי אלה בתוך הקשרים תרבותיים ופוליטיים מסוימים, חיוני לבחון את התצורות המקומיות של דפוסים משפחתיים חדשים שנתפסו בעבר כבלתי-לגיטימיים, כגון זוגות, משפחות חד-מיניות, אימהות יחידניות מבחירה או נישואין בין-דתיים.

ניסועין הם דפוס משפחתי חדש בחברה הישראלית. עדות מסוימת להתרחבותו ניתן לזהות בריבוי מודעות גיוס עובדים בעיתונות ובאינטרנט המציעות משרות "רילוקיישן בתנאי רווקות" או בהופעת אתרי אינטרנט המציעים תמיכה ועצות מעשיות למשפחות בניסועין. בשנת 2010, למשל, התפרסמה **בידיעות אחרונות** כתבה שרואיינו בה חמש משפחות ישראליות, אשר בחרו במתכונת של ניסועין, כפתרון מעשי לגישור בין שאיפותיהם השונות של בני הזוג, בעיקר בנוגע לקריירה, מתוך התחשבות בצרכים המשתנים של שאר בני המשפחה. בכתבה נאמר ש"מדובר בתופעה גוברת, שניזונה מזהות אינטרסים יוצאת דופן בין מעסיקים שמבקשים לחסוך במחיר הרילוקיישן היקר של משפחה שלמה, לבין עובדים שמבקשים להימנע מפגיעה בקריירה של בן או בת הזוג ומטלטול ילדיהם המתבגרים" (בחור-ניר, 2010). בשנת 2018 שודר בטלוויזיה סרט תיעודי, **משפחה בשלט רחוק**, שתיעד את בחירתה של שי-לי שינדלר, מגישת טלוויזיה, לחזור ולהתגורר בישראל עם שני ילדיה הפעוטים, כדי לממש את שאיפותיה האישיות והקרייריסטיות, בעוד בן זוגה נשאר להתגורר בארצות הברית ולקדם את עסקיו (שינדלר, 2018). בריאיון שנערך עימה בעקבות הסרט ופורסם במגזין **את** (27.3.19) נכתב: "היא הרגישה לא מסופקת, ולא עזרו החיים הטובים, הנסיעות לקריביים, הטיולים והבית היפה בשכונת ויליאמסבורג בברוקלין. מבחינה מקצועית היא לא הרגישה שהיא מממשת את עצמה." על ההחלטה לחזור לישראל ללא בן זוגה סיפרה: "זה לא קל; לאנשים תמיד יש מה להגיד, [אך] כשהאימא מאושרת – גם הילדים מאושרים" (בן ארי, 2019).

באחד המחקרים הבודדים שעסקו בבני זוג בניסועין בישראל נבחנה מידת שביעות הרצון שלהם בהשוואה לזוגות אמריקנים (Landsman, 2013). כל בנות הזוג הישראליות במחקר היו ממוצא אמריקני. בתקופת הניסועין הן אימצו תפקידים מגדריים מסורתיים, ודיווחו על סיפוק רב יותר ביחסי הזוגיות שלהן; הן גם הדגישו את הדת כמקור תמיכה רוחנית

המסייע להתמודדות המשפחה עם היעדרות בן הזוג. עוד נמצא במחקר דמיון בין פרופיל המהגר הישראלי לפרופיל המהגר האמריקני – על פי רוב גבר מבוגר, הנמצא בזוגיות ארוכת שנים. אולם בשונה מהגברים האמריקנים, ישראלים בניסועין נוסעים לעיתים תכופות פחות במהלך השנה ושוהים בחו"ל פרקי זמן ארוכים יותר. סוג אחר של משפחות המתנהלות במתכונת של היעדרות מתמשכת של אחד מבני הזוג הן משפחות משרתי צבא הקבע בישראל. בדומה לחברות בין לאומיות המעסיקות עובדים במתכונת של "רילוקיישן יחיד", גם הצבא מצפה לזמינות ולהיענות מוחלטת של קצינים בכירים מתוך הנחה שיש להם בית או "עורף משפחתי" נורמטיבי, שמנהלת אותו רעה תומכת (שעבודתה נתפסת לעיתים קרובות כמשנית). השוני העיקרי בין שני הדפוסים המתוארים לעיל הוא שלאור הבנת "השלחות הלאומיות", החברה מקבלת בברכה את היעדרותו מהבית של אחד מבני הזוג המשרתים בצבא, ובן הזוג האחר זוכה להכרה מעשית וסמלית מצד רשויות המדינה (עירן-יונה, 2007).

אם כן, קשה לאמוד במדויק את היקף התופעה או את מספרם של משקי הבית בישראל המנהלים הסדר ניסועין. אחת הסיבות לכך היא העדר רישום או מעקב של רשויות המדינה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רשות המיסים, רשות ההגירה או משרד הפנים) אחר מהגרי עבודה ישראלים העובדים בחו"ל. בהיעדרה של קטגוריה פורמלית, תעסוקתית או מנהלית, הרי בן הזוג העובד בחו"ל הוא בגדר "פרט שמרכז חייו איננו בישראל" ואשר אינו חייב בתשלום מיסים. על פי תיקון 132 לפקודת מס ההכנסה מה-23 ביולי 2002, כדי לקבוע מקום תושבות של אדם לצורך חבות המס, עליו להוכיח היכן מרכז חייו. "מרכז החיים" נקבע על פי הזיקה והקשרים המשמעותיים שיש לאדם מבחינה חברתית, משפחתית וכספית. אם אדם עובד בחו"ל ומרכז חייו בישראל, אזי ישלם את מיסיו בישראל. אזרח ישראלי שניתק את התושבות והעביר את מרכז חייו למדינה אחרת, שבה הוא שוהה 183 ימים בשנה ויותר, יקבל פטור ממס.

בהעדר קטגוריה משפחתית מובחנת, נראה שניסועין בישראל מתנהלים כעסק פרטי שלמדינה אין עניין להתערב בו, כל עוד מדווחים כחוק על ההכנסות לרשויות המס. לכן זוגות החיים במתכונת שבה אחד מהם עובד בחו"ל נאלצים להתנהל באופן יצירתי בתוך הקטגוריות הנוהגות של הגדרת "משק בית"⁴, המניחות מראש שזוגות נשואים עם ילדים

4 הגדרת הלמ"ס למשק בית: "אדם אחד או קבוצת אנשים הגרים יחד בדירה אחת באופן קבוע ברוב ימות השבוע ויש להם תקציב הוצאות משותף למזון." הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019), מילון מונחים, משק בית.

מנהלים משק בית משותף באותה מדינה, שהיא "מרכז החיים" של שניהם.⁵ ממצאי המחקר הנוכחי מאששים זאת: משפחות ישראליות בניסועין שקופות בעיני הרשויות, ויש פער גדול בין המציאות המשתנה והמתרחבת בנושא של תעסוקת יחידים מחוץ לגבולות המדינה ללא משפחתם לבין ההתייחסות הקלושה של רשויות המדינה לתופעה ולצרכים המשתנים של אותן משפחות.

3. תיאור המחקר

המחקר נערך בשנת 2018, והשתתפו בו גברים ונשים הטרוסקסואליים, נשואים או ידועים בציבור, שחיים או חיו בניסועין במשך שנה לפחות במהלך העשור האחרון, ולפני כן גרו בבית משותף. שיטת המחקר הייתה איכותנית-נרטיבית, לפי גישת התיאוריה המעוגנת בשדה, שאינה מניחה הנחות מוקדמות לפני היציאה לשדה המחקר, ובהתאם לגישת המחקר הפמיניסטי העוסק באי שוויון מגדרי (קרומר-נבו, לביא-אגיאלי והקר, 2014). השאלות שנשאלו בריאיון עוצבו על בסיס ממצאים ממחקרים אחרים, אך מטרתן הייתה לתעד ולהבין את התפיסות הסובייקטיביות של בני זוג ישראלים בניסועין ולהשתמש בידע שהצטבר במשפחות אלה כדי להעמיק את הידע התיאורטי בתחום (צבר-בן-יהושע, 1990). מערך המחקר כלל שלושה רכיבים: ראיונות עומק מובנים למחצה, כמחציתם ראיונות דיאדיים עם שני בני הזוג, ריאיון קבוצתי ושאלון דמוגרפי. כל ריאיון אישי נפתח בשאלה פתוחה שהזמינה את המרואיינות והמרואיינים לספר מנקודת מבטם את הסיפור המשפחתי ולהתמקד בחוויית הניסועין בחייהם. אחר כך הם נשאלו סדרה של שאלות על הנושאים האלה: המניעים וקבלת ההחלטה על ניסועין; שגרת החיים וחלוקת התפקידים הזוגיים וההוריים בבית; שביעות הרצון מהקשר הזוגי ומההורות, תוך התמקדות בתחושות וברגשות. בסיום כל ריאיון הופיעו שתי שאלות שנועדו לבחון את היחס החברתי כלפי משפחות בניסועין: "האם לתחושתך קיימת ביקורת חברתית כלפיך?" "כיצד את/ה מתמודדת/ת עם הביקורת מצד החברה בישראל ו/או החברה בחו"ל?" מטרת הראיונות הדיאדיים, שנערכו בנפרד, הייתה לחלץ את הסיפור הזוגי, תוך השוואת הדומה והשונה בין הנרטיבים של כל אחד מבני הזוג (Eisenkovits & Koren, 2010).

5 ראוי לציין שבפסיקתו התקדימית של בית המשפט העליון בשנת 2014 בנושא תושבות יחיד לצורכי מס הכנסה הכיר בית המשפט בכך שלכל אחד מבני הזוג הנשואים יכול להיות מרכז חיים משל עצמו, בישראל ובמדינה זרה באותה עת. העתירה הוגשה בידי פקיד השומה בכפר סבא, כערעור על פסק הדין של בית המשפט המחוזי בתל אביב, אשר פטר את מיכאל ספיר מתשלום מיסים בישראל, על פי מבחן מרכז החיים (בית המשפט העליון, פקיד שומה כפר סבא נגד מיכאל ספיר, 20.5.14, ע"א 4862/13).

הריאיון הקבוצתי עם נשים בניסועין הוסיף מידע שלא עלה בראיונות האישיים (גסקל, 2011). לבחירה לערוך את הריאיון הקבוצתי עם נשים בלבד היו שתי סיבות עיקריות: משום שרוב העובדים בחו"ל היו גברים, התגלע קושי לכנס מספר סביר של גברים השוהים בה בעת בישראל; התעורר צורך לחדד את אחד הממצאים שעלו בראיונות האישיים – התפקיד המרכזי שנושאות בנות הזוג בניהול הבית והמשפחה בישראל, על המשמעויות המורכבות הכרוכות בו. מלבד זאת נוהל יומן מחקר ששימש כלי אופרטיבי ובלתי נפרד מתהליך המחקר ומחקירת הנושא. בסיום כל ריאיון ענו המרואיינים/ות על שאלון ששימש אותנו במיפוי המאפיינים הדמוגרפיים של משפחות ישראליות בניסועין.

המדגם ומהלך המחקר

במחקר השתתפו 19 נשים וגברים, שחיים בניסועין בהווה או חיו במתכונת זו בעשור האחרון – שבעה גברים שנסעו לעבוד בחו"ל ו-12 נשים, שמתוכן נשארו עשר להתגורר עם הילדים בישראל ושתיים נסעו לשנת שבתון במסגרת אקדמית. עם 17 מהם נערך ריאיון אישי. בריאיון הקבוצתי השתתפו שבע נשים, חמש מהן רואיינו קודם לכן בריאיון אישי. המרואיינות והמרואיינים גויסו באמצעות הפצת קול קורא ברשת החברתית פייסבוק (בדפים של ישראלים ברילוקיישן, בדפי הצעות למשרות רילוקיישן בחו"ל ובדפי קבוצות ישראלים המתגוררים בחו"ל) ובאמצעות שיטת כדור שלג ("חבר מביא חבר"). החוקרת הראשית נסעה אף היא עצמה עם משפחתה לרילוקיישן בעקבות עבודת בן הזוג, ולאחר מכן עברה המשפחה תקופה של מתכונת ניסועין. הייתה לכך תרומה כבדת משקל בתהליך איתור המרואיינים ובניית אמון עימם. הראיונות נערכו פנים אל פנים במשך כשעה וחצי, הוקלטו בהסכמת המרואיינים, ולאחר מכן תומללו.⁶

הפרופיל הדמוגרפי של המרואיינים

פרופיל המרואיינות והמרואיינים (ראו לוח 1 להלן) מלמד שהם יהודים בני המעמד הבינוני-הגבוה, ממוצא אשכנזי, אקדמאים ובעלי הכנסה משפחתית גבוהה מהממוצע. רובם בני 30-40, נשואים 12-30 שנה, והורים לשניים-שלושה ילדים. גילאי הילדים בזמן הניסועין נעו בין שבע ל-17. במספר קטן של משפחות היו ילדים בגילאים צעירים (0-6) או מעל גיל 18. רוב המשפחות שהשתתפו במחקר מתגוררות ביישובים השייכים לאשכולות הגבוהים במדד חברתי-הכלכלי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (אשכולות 7-10), ומתאפיינים באורח חיים פרברי-כפרי. שניים מהמרואיינים התגרשו, כששבו להתגורר עם בת הזוג בישראל.

6 המחקר אושר בידי ועדת אתיקה פקולטית (196-G-190618), ובהתאם הובטחה למרואיינים אנונימיות מלאה.

לוח 1: נתונים דמוגרפיים של המרואיינים בזמן הניסועין (19 מקרים)

מאפיין	קטגוריה	מספר מקרים (מתוך 19)
מצב משפחתי	נשואים/ידועים בציבור	17
	פרודים/גרשים	2
גיל	40-30	2
	55-41	12
	+55	5
מוצא	אשכנזי	12
	מזרחי	6
	ערבי-פלסטיני	1
שנות נישואים	20-12	6
	30-21	9
	39-31	4
מספר ילדים	1	2
	2	8
	3	8
	4	1
השכלה	אקדמית תואר ראשון	8
	תואר שני	8
	תואר שלישי	3
שכר ביחס לממוצע בישראל	ממוצע	6
	מעל לממוצע	13
הכנסה משפחתית ביחס לממוצע	מעל לממוצע	19
משלח יד	הוראה או מחקר	6
	ייעוץ וטיפול	6
	חקלאות	2
	מסחר	2
	היי-טק	2
	עקרת בית	1
דירוג כלכלי-חברתי של יישוב המגורים בישראל (לפי אשכולות הלמ"ס)	9-8	14
	≤ 7	5
מי הנוסע (מתוך 7 גברים ו-12 נשים)	גברים	7
	נשים	2
מספר שנים בניסועין	2-1	8
	5-3	6
	10-6	5
תדירות ביקורים בבית בישראל	פעם בחודש	4
	פעם בחודשיים	2
	פעם בשלושה חודשים	13
מגורים בחו"ל (מתוך 9 נוסעים)	מלון/דירה שכורה	9

מספר השנים בניסועין נע בין שנה וחצי ל-10, ויעדי הרילוקיישן היו ברובם מדינות מתפתחות באפריקה ובמזרח אירופה ומקצתם מדינות מפותחות כאנגליה. בין משלחי היד של הנוסעים והנוסעות נמנו מקצועות ההיי-טק, ייעוץ ארגוני וייעוץ חקלאי, הוראה ומחקר באקדמיה, הנדסה ומסחר. בקרב בנות הזוג שנשארו בישראל התבלטו מקצועות ההוראה והטיפול.

ניתוח הנתונים

במהלך ניתוח הראיונות אותרו תמות מרכזיות שנגעו לשאלת המחקר (לויצקי, 2010), ולשם כך נעזרנו בשתי מסגרות תיאורטיות המופיעות בספרות: האחת מבוססת על בירור עכשווי של רעיון חלוקת העבודה המגדרית והמודל של הגבר המפרנס. גישה זו מבקשת לבחון כיצד בעידן שרווחים בו ערכים של אינדיווידואליזם ושוויון מגדרי מעוצב מודל "השכר המשפחתי", המניח שהגבר הוא ראש המשפחה ומפרנס עיקרי או יחיד (Fraser, 1981; Hartman, 2009). האחרת שואבת השראה מתיאוריות העוסקות ברגשות ובעבודה רגשית. תיאורטיקניות פמיניסטיות טוענות שלרגשות יש חלק חשוב ביצירת הידע בתחומי חיים הנחשבים פרטיים, וחקירתם מאפשרת להבין טוב יותר את האופי הפוליטי של היחסים האינטימיים בתוך המשפחה (Ahmed, 2014; Boler, 1999). בהמשך למחקרים קודמים על זוגיות ומשפחה, שעמדו על חשיבותה של עבודת הרגשות הנעשית בתוך התא המשפחתי, כמו גם על חלוקת העבודה הרגשית בין גברים לנשים (Erickson, 2005; Hochschild, 1979, 1983), ביקש גם מחקר זה להבין כיצד זוגות המתפצלים לשני בתים מדברים על רגשותיהם ומנהלים אותם בתוך המערכת הזוגית. הנחת המחקר הייתה שלרגשות ולדיבור עליהם יש תפקיד מרכזי בנרמול ובהסדרה של מודלים משפחתיים בעידן של שיח על שוויון מגדרי. תחילה נותח כל טקסט לאורכו, כדי לאתר תמות מרכזיות, תוך התייחסות לתכנים, להקשריהם ולסגנון הדיבור. בשלב השני נבדקו מילים, תמות וקטגוריות דומיננטיות משותפות. קטגוריות משותפות כללו תמות שהעלו שלושה מרואיינים לפחות או מילים שחזרו על עצמן פעמים רבות בראיונות שונים. בניתוח הרוחב נותחו הקטגוריות המשותפות לפי התייחסות לחתכים דמוגרפיים שונים (גברים-נשים, גילאי הילדים, מספר שנות נישואין) ולפי הניתוח הדיאדי, שבו נבנה הסיפור הזוגי המשלב את הסיפורים של כל אחד מבני הזוג.

4. ממצאים: שתי מסגרות נרטיביות מתחרות

הרובד הגלוי בסיפורי זוגות בניסועין

הרובד הגלוי הוא המעטפת החיצונית שבני הזוג מתאמצים לייצר ולשמר, כדי להקנות למהלך משמעות חיובית ולהכשיר את המתכונת החריגה של חייהם למען עצמם וכדי להניח את הדעת של החברה. בסיפור הגלוי התגלו מספר תמונות מרכזיות החושפות נרטיב דומיננטי, ולפיו הסדר הניסועין פותח לפני בן הזוג אפשרויות שאינן זמינות לו בשוק התעסוקה בישראל.

"הרגשתי שאין לי ברירה": מניעים כלכליים להחלטה על ניסועין

כל המרואיינים, ללא יוצא מן הכלל, הצביעו על השיקול הכלכלי כמניע דומיננטי בבחירת הסדר הניסועין – שיפור מצבה הכלכלי ורמת חייה של המשפחה והקושי למצוא תעסוקה הולמת בישראל. הדר⁷, בת 36, המתגוררת בשרון, תיארה את הקושי של ישראלים בני מעמד הביניים להחזיק רמת חיים נאותה, גם כאשר שני בני הזוג עובדים ומתפרנסים היטב: "במדינה שלנו לא פשוט לחיות. אנחנו שנינו מרוויחים משכורות יפות, העסק שלו עבד יפה, אני הבאתי משכורות יפות, ועדיין היינו ככה עם הראש מעל למים, ושם [בדרום מזרח אסיה] הוא מרוויח הרבה יותר והחיים שם הרבה יותר קלים." גם שי, הייטקיסט בן 45 מתל אביב, סיפר על הקושי להשתלב בתעסוקה בישראל:

הרגשתי שאין לי ברירה, חיפשתי עבודה אחרת, והייתי לחוץ כלכלית. המוטיבציה [לניסועין] הייתה לפרנס את המשפחה, לא בשביל הכסף. במשך שנה וחצי לא הצלחתי לחזור לשוק העבודה; בגדול זה לא הלך. הייתי במצב רוח לא טוב מזה ולחוץ מבחינה כלכלית. בעניין הכלכלי, אנחנו לא חיים ברמת חיים גבוהה; עובדתית מעל לממוצע, אבל לא בזבז.

קושי אחר למצוא עבודה נובע מגילויי גילנות של מעסיקים פוטנציאליים או מתירוציהם בדבר כישורי יתר (over qualification). אלה הסתמנו בקרב מחפשי עבודה מבוגרים כמכשול בולט שהוביל, בלית ברירה, לבחירה בניסועין. אורי (בן 60, המתגורר במושבה בצפון הארץ) סיפר:

7 כדי לשמור על אנונימיות, שמות המרואיינים, מקומות מגוריהם ויעדי ההגירה בדו"ח.

הייתה לי תקופה של שישה חודשים שלא מצאתי עבודה, פשוט לא מצאתי עבודה, זה היה מצב בלתי ניתן. "אובר קואולייפייד, אובר קואולייפייד." אז שיניתי את קורות החיים שלי, שנמכתי אותם. [...] אם הייתי מנכ"ל, אז קראתי לזה מנהל, אחר כך קראתי לזה אחראי. [...] זה לא פשוט. יש גבול לכמה אתה יכול לצמצם. במקצוע שלי, בגדול, אין הרבה מקומות עבודה בישראל, ההיצע הוא מאוד מצומצם.

כמוהו גם ירון (בן 58, הגר בעיר מבוססת בשרון) שבין תקופות של עבודה בחו"ל המשיך לחפש עבודה בישראל:

ירון: בואי נגיד שאני בא היום לחפש עבודה, מה מסתכלים דבר ראשון בארץ?

מראיית: איפה עבדת קודם.

ירון: לאאא... הנה את מפספסת את זה. בן כמה אתה!

מראיית: אה, גילנות.

ירון: גילנות, אוקיי? 50 זה כבר מבוגר! בחו"ל, כשאתה בא, מסתכלים קודם כול, קוראים קודם כול, אומרים "וואלאק, עשה זה וזה. בוא ננסה אותו".

לעיתים ההחלטה לנסוע ללא המשפחה נובעת מדרישות מפורשות של מעסיקים, המפרסמים מראש שמדובר בהעסקה "בתנאי רווקות". שלומי, בן 48, אמר ש"התנאי היה שזה בלי משפחה. בגלל קמצנות של המעסיק. עלות המחיה שם היא מטורפת, מטורפת". תנאי זה הוא תולדה של מאמצייהן של חברות בין לאומיות לחסוך בעלויות הגבוהות הכרוכות ברילוקיישן משפחתי – טיסות, דיור, בתי ספר פרטיים וביטוחי בריאות. את מגמת תנאי הרווקות מחזקת הציפייה או הדרישה של המעסיק ל"עובד אידיאלי", המשוחרר משגרת מחויבויות משפחתיות ויכול להשקיע בעבודה את כל זמנו ומרצו. כך תיאר זאת אורי:

אתה נמצא במערכת שהיא מאוד תובענית. אף אחד לא אומר לך שאתה צריך לעבוד שבעה ימים בשבוע; זה לא כתוב לך בחוזה. אבל בתפיסת העולם שלי, באיך שהדברים צריכים להתנהל, מה אני צריך להשקיע כדי שזה יצליח, אז אני אומר: אין ברירה, אני צריך לעבוד יותר; לא עד המוות, אבל בטח שעה לפני.

"לא יכולתי שלא לצאת למסע; היה בו צורך קיומי": צורך בהגשמה עצמית

הגברים סיפרו שבאמצעות הניסועין הם מגשימים את עצמם גם כאזרחי העולם וגם כגברים מפרנסים. לכן הם תיארו את תקופת הניסועין והעבודה בחו"ל כחוויה מעצימה ורבת משמעות בחייהם, תקופה "מרתקת", "מעניינת", "מדהימה", "הרפתקנית", "תחושה של היי", "כיף", "חופש", "מרחיבת אופקים", "עשר בציון של החיים", "משהו מאוד עוצמתי ומשמעותי בחיים". ניכר שאצל רובם הייתה זו תקופה שהתאפיינה ב"תחושת סיפוק אדירה מעוצמות העשייה, מיכולת ההשפעה וגודל האחריות שבתפקיד בחו"ל" (ירון). כלומר: מבחינתם נתנה תקופת העבודה בחו"ל מענה לצורך בהתפתחות האישית ובקריירה. אחד המרואיינים ביטא זאת כך: "לא יכולתי שלא לצאת למסע; היה בו צורך קיומי". אמירה זו משלימה את עמדת "האישה המפרגנת" (ראו להלן) ומלמדת גם איך הדפוס המשפחתי של ניסועין מעוצב בנרטיב הפרטי כביטוי של בחירה ודחף להגשמה עצמית, ולא רק ככניעה לכורח כלכלי.

ביטוי אחר של הגשמה עצמית הוא היכולת לפרנס. אהוד (בן 50) המחיש בדבריו שזהותו הגברית נשענת על הצלחה בשוק העבודה ועל יכולתו לפרנס את המשפחה, אף שגם זוגתו עובדת בשכר: "העניין הזה של לפרנס את המשפחה הוא משהו שמאוד חזק אצלי; הוא משהו שכנראה גובר על ערכים אחרים". הקישור בין התמה של הגבר המגשים את עצמו כאזרח העולם לתמה של הגבר המפרנס מרמז על כך שהתרבות התאגידית מהדהדת את מודל השכר המשפחתי שבו הגבר הוא המפרנס העיקרי.

"לא מקום למשפחה": מניעים משפחתיים

אחד הגורמים הדומיננטיים שצוינו כמשפיעים על הבחירה בניסועין היה גיל הילדים והצרכים המשתנים של בני המשפחה. המרואיינים והמרואיינות הדגישו את מחויבותם לרווחת ילדיהם, לא רק מבחינה כלכלית אלא גם מבחינה רגשית. רובם סברו שטובת הילדים היא שיתגוררו בבית אחד קבוע ולא יטולטלו, על אחת כמה וכמה כשמדובר במתבגרים. אהוד סיפר: "הבת הגדולה מאוד לא רצתה לנסוע [לרילוקיישן בחו"ל]; היא הייתה כבר בת 14 או 15 בשיא פריחתה החברתית בארץ". בדומה, הרצון לערות את הילדים בהווי החיים הישראלי, בלי לוותר על מקור הכנסה גבוה, הוא סיבה להחלטה על פיצול המשפחה ולחזרה של בת הזוג והילדים לישראל, כשבן הזוג נשאר לעבוד בחו"ל. ממצאי מחקר זה מראים, שחלק מהמשפחות המחליטות לעבור ממתכונת של רילוקיישן משפחתי למתכונת של ניסועין עושות זאת לאור רצונם של ההורים לחזק את הזהות הישראלית ואת תחושת השייכות הלאומית של הילדים, בעיקר בשנים הסמוכות לשירות הצבאי. נטע (בת 48 ממרכז הארץ) שבה לישראל עם שני ילדיה המתבגרים לאחר יותר מעשור ברילוקיישן משפחתי: "חזרנו כשהבן שלי היה בגיל 15 וחצי", סיפרה. "היה לו

משבר בזהות. הוא לא ידע, אני ישראלי, אני אנגלי, הוא לא מצא את עצמו, לא היה לו עם מי לדבר. [...] ואז ידידה קרובה שלנו אמרה : 'חבר'ה הגיע הזמן לחזור!'"

סיבה אחרת לבחירה בניסועין היא יעד רילוקיישן שהוא "לא מקום למשפחה". במחקר זה עלה שברוב המקרים שבהם הוחלט על מתכונת של ניסועין, הייתה מדינת היעד מדינה מתפתחת באפריקה, בדרום-מזרח אסיה או במזרח אירופה, כלומר מדינה שרמת החיים בה נמוכה יותר, שירותי הבריאות והחינוך בסיסיים והביטחון האישי לוקה בחסר. במילותיו של שלומי (בן 47) : "זה באמת לא מקום למשפחה, אין תשתיות, אין בתי ספר, אי אפשר להסתובב ברחובות לבד, אין מקומות בילוי. מה יעשו שם הילדים?" וחזקה אותו גבי (בת 40), זוגתו :

לא ראיתי את עצמי נוסעת להודו. [...] מקומות נידחים כאלה, פחונים ו... הייתי מקבלת מלריה איך שהייתי מגיעה לשם, וגם הבריאות של הילדים שלי. **אם הוא היה אומר שהוא נוסע לארצות הברית, וואלה הייתי הולכת.** הייתי נוסעת למדינה יותר מסודרת, לא להודו.

גם משבר משפחתי או זוגי היה אחת הסיבות לבחירה בניסועין, הפותרת בעקיפין את שאלת המגורים המשותפים. בהקשר זה סיפר אהוד : "הנישואים שלי אף פעם לא היו נישואים טובים. [...] אז היציאה לרילוקיישן הייתה מבחינתי איזשהו **אוויר, לקחת אוויר. אני מודה שלי זו הייתה הקלה.**" חשוב לציין שרק שני מרואיינים התגרשו בעקבות תקופת הניסועין.

"האישה המפרגנת"

דמות "האישה המפרגנת" חזרה אצל המרואיינים שוב ושוב כביטוי להסכמתה של בת הזוג להסדר המשפחתי-התעסוקתי האומר שכן הזוג יעבוד ויתגורר בחו"ל. גם כאשר טענו בני הזוג שהחלטה על ניסועין הייתה משותפת, השתמע מדבריהם, שלא הייתה זו ההעדפה הראשונית שלהם, אלא תולדה של אילוצים שדרשו הבנה והשלמה עם המצב. כך הסבירה זאת גבי :

כשהוא [בן הזוג] בא עם ההצעה הזאת, חשבתי : "לאן הולכים עם זה?" [...] **זה היה נראה לי משהו לא הגיוני; עכשיו שלומי הולך ואני נשארת עם הילדים.** אמרתי לעצמי : "זה לא הולך להיות פשוט!" הייתי גם בשנה כזו של משבר בעבודה. [...] ראיתי את זה כמשהו שחור בהתחלה. שלומי אוהב לאתגר את עצמו, אוהב לתרום מעצמו, לקדם דברים, לשנות תהליכים, להשפיע, ואני מפרגנת, אני מאוד מפרגנת. הייתה שיחה בבית, שיקולים; גם חשבנו על העניין הכלכלי, **שזה הולך לקדם**

אותנו, ואמרת: "בסדר, נלך על זה..." [בחירה היתה לי נגיד 80 אחוז. הוא רצה את זה יותר.

אם כן, המצב שבו בת הזוג נאלצת להתגמש, לדחות את שאיפותיה או לוותר עליהן למען מימוש שאיפותיו של בן הזוג מטושטש בתירוץ של טובת "הפרויקט המשפחתי" או שיפור המצב הכלכלי וניידות במעלה הסולם החברתי.

גלעד (בן 50, עובד ומתגורר במערב אפריקה) סיפר שנסע להגשים את חלומו בעבודה בחו"ל. לשאלה כיצד קיבלה זוגתו את נסיעתו הוא השיב: "אני חושב שאשתי מאז ומתמיד תמכה בי בתהפוכות שלי למיניהן. היא קיבלה את זה בהמון רצון; אולי לא ברצון, אבל בהבנה ובהשתתפות." אמירה זו מייצגת תפיסה וציפייה חברתית מסורתית, ולפיה מתוקף תפקידיה הביתיים וכחלק מהם על האישה לתמוך בבן זוגה. המרואיינות מזהות באופן אותנטי את הציפייה הזו ורואות בתפקיד האישה המפרגנת מעשה של בחירה וקבלה של המחויבות כלפי בן הזוג. המילים "מפרגנת" ו"פרגון" שבו והופיעו בראיונות, כשביקשו בנות הזוג להסביר את עמדתן לנוכח הרצון של בני זוגן לנסוע ולעבוד בחו"ל. הן תירצו את הפרגון בהבנת הצורך של בן הזוג בשינוי, בחופש ובצמיחה אישית ומקצועית. ואולם ברובד הסמוי הן התייחסו למחיר האישי הכבד שנאלצו לשלם לטובת הניסועין, שכלל לעיתים גם העדר הכרה והוקרה מצידו. כך למשל סיפרה מור (בת 45 מתל אביב): "אני החלטתי לפרגן לו. [...] הרבה אנשים הרימו גבה על זה שאני מאפשרת לו לנסוע, אבל כאילו... הוא לא שמע את זה, הוא לא ראה את זה, הוא לא חשב שאני איזה גיבורה, הוא לא פרגן לי את זה."

בתיאורי ההנגדה בין הנשים לבני זוגן ניתן לזהות תבנית מגדרית מסורתית: האישה נטוה במרחב המקומי, רגשית, ביתית, פרובינציאלית ושכירה; הגבר מתנייד במרחב הגלובלי, רציונלי, עצמאי, איש העולם המחפש להגשים את עצמו. החלוקה הנרטיבית הזו ממחישה שההפרדה המגדרית המסורתית בין מרחב פרטי לציבורי ממשיכה לשמש נשים וגברים כדי להצדיק את חלוקת התפקידים המשפחתית בעידן הפוסט-פמיניסטי ובתוך המציאות הגלובלית המשתנה. הפער בין שתי זירות חייהם של בני הזוג בניסועין והקושי לגשר ביניהן מתוארים יפה בדבריה של נטע: "הוא [בן הזוג] הציב בפניי סוג של תנאי כזה: 'גברת נטע, אם את לא תלכי ותתפתחי, הפערים בינינו יגדלו. אני רואה עולם גדול, ואת לא רואה עולם גדול.' מכך עולה שהנשים מפרגנות לבני זוגן, לא רק בהחלטה על ניסועין, אלא גם במהלכם. הן לוקחות על עצמן את עיקר האחריות על המסגרת המשפחתית דרך שמירה על ריטואלים משפחתיים מסורתיים וגיוס פתרונות יצירתיים. כך למשל תיארה גבי את המאמץ המיוחד שהשקיעה בשימור המסגרת המשפחתית ואת תפקידה הנשי המסורתי, דווקא לאור השינוי במבנה המשפחתי:

היינו עושים ממש ארוחה עם קידוש בסקיפ. כן, ממש קידוש והכול; היינו נותנים לאבא לשתות דרך המסך. [...] אני מתאמצת, מסדרת את השולחן. מרוקו, עם

הסלטים, עם הקידוש, עם החלה, [...] ועושה הכול בשביל המשפחתיות, על אחת כמה וכמה כשהוא בחו"ל.

"הדרך הקונפורמית היא הדרך היחידה לחיות פה": הרובד הסמוי בסיפורי זוגות בניסועין

בשונה מהרובד הגלוי העוסק ביתרונות הכלכליים, בתהליך הבחירה המודעת של גברים ונשים לשמר משפחה חוצת גבולות ובתמיכה הבין אישית הנדרשת בתהליך, הרובד הסמוי חושף את הקשיים שמשפחות בניסועין מתמודדות איתם. הרובד הסמוי נחשף בעיקר כאשר התבקשו המרואיינות והמרואיינים להתייחס ליחסים הזוגיים ולרגשות ולתחושות שליוו אותם כמשפחה בניסועין.

"היינו משפחה חצויה": בדידות וגעגועים

בדידות וגעגועים היו התיאורים הרווחים של המצב הרגשי וההתמודדות מרכזית של משפחות בניסועין. ואולם משום שהשיח על ניסועין טובע באתוס של בחירה והגשמה עצמית, הנושא מושתק וממוסגר כעניין "פרטי" ו"שולי", ובהפגנת רגשות שליליים יש משום הפרה של החוזה התאגידי-הגלובלי הבלתי כתוב. כלומר: הסמנטיקה הגלויה של "רילוקיישן יחיד" או "בתנאי רווקות" הופכת למעשה לקו המנחה של ניהול הרגש. קו מנחה זה נקבע מתוך ציפיות הארגון המעסיק, ולא לוקח בחשבון את ההשפעות הרגשיות העשויות להיות על העובד הנוסע ללא משפחתו. במצב זה נאלצים הגברים לגייס אסטרטגיות לניהול רגשות "לא מתאימים" ולהתנהל בהתאם למצופה מהם במסגרת החוזה התאגידי.

מרואיינים סיפרו על תחושת בדידות וגעגועים לאינטימיות משפחתית, עד כדי חוסר אונים: "הבדידות היא נוראית ברמות של לטפס על הקירות מגעגועים. [...] אני זוכר בכי, אני מדבר איתך ברמה של בכי, שאני יושב עם כל השערות שאין לי [מחוזה בידו תלישת שיער מהראש] ובוכה מגעגע, פשוט געגע" (שלומי). ביטויים רגשיים חזקים אלה מערערים על הפרדיגמה הגורסת שהזמן והמרחק מתכווצים בעולם הגלובלי (באומן, 2004). גם התפיסה הרווחת, ולפיה בת הזוג הנשארת עם הילדים חשה בודדה פחות מבן הזוג, התגלתה כשגויה. בדומה לגברים, הנשים שהתראיינו למחקר הביעו בדידות והתייחסו לצורך בקרבתו של בן הזוג, אפילו כשהילדים איתן. כלומר: המשפחה המורחבת, הגרעין החברי והילדים אינם מחליפים את בן הזוג ולא ממלאים את החסך והבדידות שחשים בהיעדרו:

הייתי בנאדם מאוד עצוב בשנתיים האחרונות, בלי דרייב. [...] אני ובעלי מאוד קשורים אחד לשני, ומאוד קשה היה לי בלעדיו ולו בלעדינו. היינו משפחה חצויה.

[...] הקושי נהייה מאוד רגשי. זה לבוא לבית ריק ולהיות כל ערב לבד. גם אם אני יוצאת עם חברות, זה לא אותו הדבר; **את לא בזוגיות**. [...] יש לך מישהו והוא לא יכול להיות איתך (הדר).

"פעם בחודש אנחנו עוברים לגור ביחד": קשיים בניהול הזוגיות

המערכת הכלכלית הגלובלית, המחייבת נידות גיאוגרפית וניהול מערכת זוגית במרחק רב, מעמידה אתגר לא פשוט לזוגות, המבקשים במוצהר להמשיך לשמור זוגיות יציבה ומונוגמית, אף שאינם מתגוררים ביחד. בקרב המרואיינות והמרואיינים הייתה הסכמה רחבה שקשה לתחזק חיי נישואין ממילא, ועל אחת כמה וכמה בניסועין, "זו דרגת קושי נוספת", להגדרתם. הם סיפרו על שינויים בקשריהם האינטימיים עם בני זוגם. רובם ציינו שבתחילת התקופה חשו שהמרחק מכניס "פלפל" לזוגיות ואף חוו שינוי לטובה בקשר האינטימי. תקופה זו שאותה כינו "ירח דבש שני" או "חופשה מנטלית" נמשכה, לדבריהם, כשנה עד שנה וחצי. אך עם הזמן הפך המרחק הפיזי לרועץ, התקשורת הפכה לקונית ואינפורמטיבית והתגלעו מתחים וכעסים שגררו התרחקות ודעיכת האינטימיות. אחד הממצאים שהעלה המחקר היה שככל שנוקף הזמן בניסועין, בני הזוג לומדים לנהל סוג של זוגיות ללא אינטימיות. במקרים קיצוניים, אובדן האינטימיות כל כך גדול עד כדי ניכור, והתחושה היא של כשותפים לדירה, כמו שתיארה נורית (בת 49, גרה בפרבר בשרון):

זה כמו ששני אנשים עוברים לגור ביחד וכל אחד מסדר את הנייר של השירותים הפוך והמשחת שיניים אחד פתוח ואחד סגור. פעם בחודש אנחנו עוברים לגור ביחד, ככה זה וזה נורא נורא קשה. אמרתי לו: "תראה, **כשתחיה איתנו נעשה דברים ביחד**".

ביקורת חברתית

כפי שצוין קודם לכן, התייחסו רוב המרואיינים אל משפחותיהם כאל משפחות קונפורמיות, כלומר כאלה המתאימות לתרבות הדומיננטית בישראל: משפחה יהודית הטרוסקסואלית ומונוגמית ממעמד הביניים. יחד עם זאת, הם היו מודעים לכך שהסביבה רואה את סגנון החיים שלהם כחריג. גלעד, למשל, שב ואמר במהלך הריאיון ש"זה לא הנורמה... זה משהו שהוא לא שגרה, לא נורמטיבי". ממצא זה משקף את המתח התרבותי השורר בין התביעות לשינוי, שהקפיטליזם הגלובלי מציב לפני הפרט והמשפחה, לבין התפיסות הלוקאליות של המשפחה הגרעינית. אי ההבנה והחשדנות החברתית כלפי המתכונת המשפחתית של ניסועין משרות פעמים רבות רושם שבחרים בה בשל קשיים בנישואין או אפילו גירושין קרובים, כמו שסיפרה תמי (בת 60, הגרה בפרבר מבוסס

בדרום): "אני הבנתי את זה מהלחשוישים מאחורי הגב, שאני בוודאות מתגרשת [...]. או שבוודאות הוא בוגד בי, או שיש לי כבר מאהב. [...]. זה יוצר המון רחשים, אם נישואים ככה ממרחק, אז כנראה שלא טוב."

בנות הזוג שנשארו בישראל דיווחו שהביקורת החברתית השלילית והשיפוט המופנה כלפיהן נמנים עם ההתמודדויות הקשות שחוו. הערות כמו "למה בכלל התחתנת? את הרי חיה לבד, אז יאללה, תפרקי" אינן נדירות. בשונה מבני זוגן, הן לא יכלו להזדהות כסובייקט ניא-ליברלי, משום שהיו כבולות למשפחה עם מאפיינים פטריארכליים מובהקים. הן התמודדו עם ביקורת המופנית אליהן מכל עבר, מצאו את עצמן מדברות את המצב הזוגי והמשפחתי ומסנגרות על בן זוגן ועל הבחירה במערך המשפחתי הלא שגרתי. בני הזוג הנוסעים, לעומתן, לא חשו בביקורת נוקבת וגם לא ייחסו לה חשיבות. בשבילם, כאמור, העבודה בחו"ל היא חלק מהזהות המקצועית; "זה הופך להיות חלק מה-business card שלי" (אהוד).

כלומר: כלל המרואיינים דיווחו שלמרות אווירת הליברליות והדימוי המערבי הרווחים לכאורה בישראל, אין החברה סובלנית כלפיהם; נהפוך הוא: היא שמרנית, מחזיקה עמדות מיושנות ורואה בהם חריגים. כך חווה זאת שי:

בארץ יש רק דרך אחת – ששני ההורים צריכים לעשות את הכול; אחרת זה לא נורמלי. לא פגשתי כמעט אנשים שהסתכלו על זה [ניסועין] בצורה ליברלית. [...] גם אם אצל הלהט"בים אחד ייסע, אז ירימו גבה. אתם ביחד או לא? **הדרך הקונפורמית היא הדרך היחידה לחיות פה**, עם כל הליברליות.

הביקורת החברתית שתיארו המרואיינים באה לידי ביטוי בהערות גלויות וסמויות על כך שמדובר בזוגיות לא בריאה או שבני זוג הזוג הם רודפי ממון ו"שוחים בכסף" ומוכנים לשאת במחיר של הפרת האמון הזוגי, פירוק התא המשפחתי ופגיעה בילדים.

"הפכתי להיות אימא, אבא, פסיכולוגית, יועצת, מרפאה, עבד, משרתת, מנקה; הכול ביחד"

אם כך, הנרטיב הסמוי חושף שבנות הזוג הנשארות בישראל משלמות על הבחירה של בן הזוג לעצב את הביוגרפיה ואת הזהות הגלובלית שלו – הן נאלצות למלא את תפקיד הרעיה הביתית הנטועה במרחב המקומי. בהקשר זה הן מספרות על הכבדה ממשית ולא שוויונית בנטל המשימות המשפחתיות, גם כאשר ההסכמות הזוגיות לפני הניסועין היו שוויוניות. בין המשימות שהתמודדו עימן לבד הן מנו קניות, בישול, טיפול בילדים, הסעות לחוגים, עזרה בשיעורי הבית, קשר עם בית הספר, תמיכה רגשית בילדים ובבן הזוג ובכלל זה ביקור בן הזוג בחו"ל (כי "גם הוא לבד וצריך תמיכה"), תחזוק וטיפול הקשר של הילדים עם האב,

התאמצות יוצאת דופן לשמר מסגרת משפחתית, הפקת אירועים משפחתיים, ביקור הילדים החיילים בבסיסים מרוחקים בשבתות, תחזוקת הבית כולל אינסטלציה וטיפול בגינה, טיפול בחיות המחמד, ניהול כלכלי של הבית הכולל תשלומי חשבונות, התנהלות עם הבנקים, חברות הביטוח ובעלי מקצוע, טיפול ברכב, קנייה והשכרת דירה ומעבר לבית חדש. עומס התפקידים הסיזיפיים ש"נחתו" על בנות הזוג בניסועין מעורר כעס ומתח רב בין בני הזוג ומקבע את מיקומן הממוגר של אלה הראשונות ביחסים הזוגיים. ובאשר לנשים שחזרו לישראל עם ילדיהן לאחר מספר שנים ברילוקיישן משפחתי, כשבן הזוג נשאר לעבוד ולהתגורר בחו"ל, אלה ממשיכות את דפוס "האישה הנגררת". בשנים הראשונות לחזרתן הן מתקשות להשתלב במעגל התעסוקה, ונאלצות להשהות את שאיפותיהן האישיות והמקצועיות לטובת צורכי המשפחה. הן מרגישות בודדות, שקופות מבחינת המערכת ומכנות את עצמן חד הוריות:

כשחזרנו ההתאקלמות הייתה קשה, ובין לבין את אומרת, "אוקיי אני גם רוצה למצוא את עצמי, רוצה לעבוד"; אין אפשרות. [...] את לא יכולה להרשות לעצמך, כי את יודעת שברגע שאת תצאי לעבוד, ואפילו חצי משרה, משהו פה יתמוטט. [...] ואת די מבטלת את עצמך. מבטלת, ממש מבטלת. [...] אנחנו זקוקות לדעת את הזכויות שלנו כנשים שחזרו, מבחינת הזכויות של הילדים בחינוך, מבחינת זכויות משרד הקליטה. [...] את מתפקדת כאישה, כאם חד הורית לכל דבר. אני אישית כן, הייתי צריכה עזרה; לא ביקשתי, עשיתי מה שאפשר (נטע).

תמיכה וסיוע מהמשפחה המורחבת, ובעיקר מהסבים והסבתות, מקילים על העומס בשגרת היומיום. העזרה המעשית מסייעת לתחזק את המשפחה ברמת התפקוד, אך איננה מפצה על החסכים הרגשיים: "הייתה לי הרבה עזרה. חמותי ואימא שלי מאוד עזרו לי. [...] סבתא אחת לוקחת את הילדה הזאת, והשנייה לוקחת את הילדה הזאת; זה הכול לוגיסטי" (הדר). ובכל זאת למרות הציפייה הכמעט טבעית לעזרה מהמשפחה, לא תמיד היא מצויה, והיעדרה מעורר תחושות של אכזבה ותסכול. נדב הסביר זאת כחוסר הבנה של המשפחה את המצב: "יש איזשהו חוסר הבנה שבעצם אני לא חזרתי לארץ, [...] ומאותו חוסר הבנה אשתי מקבלת פה פחות תמיכה מהמשפחה, כי הם לא באמת מבינים שהיא חיה לבד ושאיני לא נמצא כאן." ואולם גם הנשים עצמן התקשו להגדיר את סוג העזרה שהן זקוקות לה, בין היתר בשל הקושי להפנים את המצב המשפחתי החדש:

איך אני אגיד, אני לא סיעודית, אז אני לא מבקשת עזרה, גם לא ממשפחה. את לא חיה על זה שיומינו אותך לצהריים או ידאגו לך. [...] אני לא אם חד הורית. [...] הם לא התרגלו לזה שאני אם יחידנית, ואני בעצמי לא התרגלתי לזה שאני אם יחידנית. [...] גם לא ידעתי להגיד בעצמי מה אני צריכה (מור).

המצב שבו בן הזוג הוא המפרנס העיקרי או היחיד, במודל של שכר משפחתי, מעורר אצל בנות הזוג קונפליקט פנימי, שהן מתקשות להצדיקו, בין זהותן העצמאית והפמיניסטית

לבין הדפוס המשפחתי והזוגי שלהן בניסועין. הן נאלצות לוותר על עמדותיהן ועל חלק מזהותן כדי לנהל את מתכונת הניסועין וחווית חזרה למעמד "האישה הקטנה". תמי, אישה עם מודעות פמיניסטית מפותחת, סיפרה :

אנחנו בנינו מלכתחילה נישואים של שותפות. עוד לפני שנישאנו, עוד בתקופת החברות, היה דיבור על שוויון, על ביחד. ולאט לאט מהמקומות המאוד גדולים של פמיניסטית צעירה נכנסתי למקום של האישה הקטנה, בלי לשים לב. [...] היו לא מעט סצנות הזויות שאני לא יודעת איך שיתפתי איתן פעולה. וכן, היו לי מחשבות למה אני מסכימה לזה בכלל, למה אני נמצאת שם, איזו מן אשה חזקה ופמיניסטית אני שנותנת לדברים האלה להיות.

דבריה של תמי מצביעים על המתח שנוצר במשפחה הניאו-ליברלית, כאשר מצד אחד שואפים למשפחתיות שתתבסס על שוויון ושותפות ביחסים הזוגיים, ומהצד האחר, כאשר מגיעה התביעה להגשמה עצמית ולעצמאות כלכלית, מתברר שהיא חלה, כמו בחברות מסורתיות יותר, בעיקר על הגברים. מכאן עולה ביתר שאת השאלה מדוע נשים בניסועין, המגדירות את עצמן פמיניסטיות, מנכסות ערכים פטריארכליים ומשתפות פעולה עם מנגנון, אשר על פניו מדכא אותן. לאור הקשיים שחווים בני זוג בניסועין, מדוע הם ממשיכים לנהל את המתכונת הזוגית הלא שגרתית ואילו אסטרטגיות הם מגייסים כדי להצדיק אותה? כלומר: כיצד מיושב המתח שבין הרובד הגלוי לסמוי בנרטיב של בני זוג בניסועין?

"סירבתי לראות את עצמי כקורבן של הנסיבות"

מדברי המרואיינות עלה, שגם אם נראה שהפרגון לבן הזוג ואימוץ אידיאל האישה המסורתית הם מעשה לא רציונלי או הקרבת המימוש העצמי לטובת מימושו של בן הזוג ורווחת המשפחה, הם משקפים, למעשה, בחירה מודעת ויכולים לתרום לקידום האינטרסים האישיים שלהן בטווח המיידי או הארוך. כך אמרה ורד (בת 48 מיישוב כפרי בצפון): "סירבתי לראות את עצמי כקורבן של הנסיבות. אני חושבת שזה עניין של איך החיים מסתדרים מבחינה אגואיסטית. [...] זה בא לי בזמן, אז עשיתי כל הזמן את החשבון שלי."

רווח אחר שסיפרו עליו המרואיינות הוא תחושת האוטונומיה והחופש מהזוגיות האינטנסיבית, שהעניקה להן הזדמנות לגלות ולבטא יכולות חבויות ולבנות עולם תוכן נפרד ואישי. ועוד רווח בעל משקל היה הרווח הסימבולי: בשונה מאימהות חד הוריות או נשים גרושות, המתמודדות עם סטיגמות חברתיות, נשים בניסועין יכולות לחיות לבד, אך לשמר את המעמד התרבותי השמור לנשואות ובעלות משפחה.

זאת ועוד, התא המשפחתי מרוויח רמת חיים נוחה, מעמד סוציו-אקונומי גבוה וקונפורמיות משפחתית, הנוגעת גם לאפשרות לממש את האתוס הלאומי, הפועל כתנועת נגד למגמות גלובליות ואוניברסליות. גלעד, למשל, סיפר על המניע של המשפחה לחזור לגור בישראל, בעוד הוא נשאר לעבוד בחו"ל: "הבן הגדול היה בן 13, ובגיל כזה כבר רצינו לנתב אותו לחיים הרגילים הישראליים, כדי שיוכל להשתלב במערכת החינוך ובחברה." כלומר: בניגוד לרילוקיישן המשפחתי המאפשר לילדים ישראלים לרכוש זהות גלובלית, הסדר ניסועין מייצר משפחה ישראלית-לוקאלית עם ילדים הגדלים בתוך ההווה והתרבות המקומית.

כדי להבטיח את ההצלחה של הניסועין, להצדיק ולתחזק את המעטפת החיצונית של נרטיב הניסועין, נאלצים בני הזוג להביע שביעות רצון ורגשות חיוביים. לשם כך הם עושים עבודה רגשית⁸ אינטנסיבית ומנהלים את המשפחה כעסק גלובלי. נשים ישראליות המצויות בהסדרי ניסועין עושות לבדן את רוב העבודה הרגשית. עבודה זו כוללת התמודדות יומיומית עם המתח שבין ערכי הקפיטליזם הגלובלי לערכי המשפחתיות המקומית, באמצעות שמירה על התא המשפחתי-הגרעיני ובמקביל הצדקת הבחירה החרירה בניסועין.

בהקשר של אסטרטגיית ניהול המשפחה כעסק גלובלי שבו המרואיינים ונקטו מושגים השאולים מעולם העבודה התאגידי, כגון "תפעול הבית", "בית יעיל", "לוח זמנים", "לוגיסטיקה" ו"משאבים". ההתייחסות למשפחה כיחידה עסקית או כלכלית מזכירה את המורכבות הניהולית של עסק גלובלי, המקיים את פעילותו ביותר משוק אחד ומצריך מערכות מורכבות להעברת מידע, פיקוח ולוגיסטיקה. כך, גם בקרב משפחות בניסועין, תפעול העסק המשפחתי הופך משימת ניהול גלובלית, מורכבת וטכנית. ניהול המשפחה כעסק גלובלי מחפה בחלקו גם על הקושי האובייקטיבי לשמר אינטימיות משפחתית במתכונת שבה אחד מבני הזוג נמצא בבית רק לפרקי זמן. כלומר: שימור המסגרת התפקודית נעשה חשוב ומרכזי, מכיוון שאין אפשרות מעשית לשמור על קשר גופני, יומיומי, בלתי מילולי. במילותיה של ורד: "זה מקבע זוגיות ומשפחתיות שקל מאוד לשמר אותה, אבל רק בקטע הטכני שלה."

8 עבודת רגשות מוגדרת כהליכים פסיכולוגיים הנדרשים מהפרט להסדרת רגשותיו ולפעולה בהתאם לקווים המנחים ולציפיות של החברה או הארגון המעסיק. כאשר הציפיות מנוגדות לערכיו ולרגשותיו האותנטיים של הפרט, הוא נאלץ להפגין מראית עין כוזבת של רגשות התואמים לציפיות, ומאבד עקב זאת תחושת זהות וקוהרנטיות וחוה דיסוננס רגשי (Hochschild, 1983; Zapf, 2002). הוכשילד (Hochschild, 1983), שטבעה את המונח עבודת רגשות, טענה שבין אם מדובר בהפנמה ובהזדהות רגשית עמוקה ובין אם מדובר בריצוי חברתי, כדי להצליח בעבודת הרגשות, יש לדעת לשלוט בסוג הרגשות שחווים ושומביעים בהקשרים מסוימים.

5. דיון

ממצאי המחקר מעלים שהסדר ניסועין מביא לשינוי דרמטי בחיי המשפחה, הן בהיבט של התפקוד המעשי-היומיומי והן בהיבט הרגשי והזוגי. ואולם למרות המרחק הפיזי והגיאוגרפי ולמרות ההחזקה של שני בתים, זיהו בני ובנות הזוג שרואיינו במחקר זה את זוגיותם ואת משפחתם כיחידה הטרוסקסואלית-מונוגמית. המשתתפים ציינו שהם סומכים זה על זה מבחינה רגשית ומעשית, והדגישו שלמרות סגנון חייהם החריג הם נעזרים באסטרטגיות שונות ויצירתיות כדי לנהל קשר משפחתי מסורתי-נורמטיבי.

קבלת החלטה על ניסועין היא עניין מורכב הטומן בחובו השפעות מיידיות וארוכות טווח על כל אחד מבני המשפחה. עם זאת, ממצאי המחקר מראים שרוב הזוגות לא ערכו תהליך יסודי של קבלת החלטות לפני הניסועין ולא צפו את מכלול הקשיים שנדרשו להתמודד עימם במהלכם. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ידע שהצטבר במחקר על קבלת החלטות משפחתיות לפני הגירה ואשר מלמד שגם כשלכאורה יש הסכמה בין בני הזוג, היא משקפת, לעיתים קרובות, את רצונו של בן הזוג, ומבוססת למעשה על פריווילגיה גברית (Zvonkovic et al., 1996).

המחקר העלה שתי מסגרות נרטיביות מתחרות בסיפורם של בני זוג ישראלים בניסועין: הרובד הגלוי שהוא המעטפת החיצונית שבני הזוג מתאמצים לייצר ולשמר, כדי להקנות למהלך משמעות חיובית ולהכשיר, למען עצמם וכדי להניח את דעתה של החברה, את המתכונת החריגה של חייהם, שבה בן הזוג מגשים את עצמו כאזרח גלובלי וכמפרנס ואילו בת הזוג נושאת בתפקיד "האישה המפרגנת"; הרובד הסמוי החושף את הקשיים שבניהול זוגיות ומסגרת משפחתית במרחק גיאוגרפי רב, ובהם תחושות של כעס, אשמה ובדידות, קונפליקטים בהגדרת הזהות האישית והתמודדות עם ביקורת חברתית.

מוטיב ההגשמה העצמית באמצעות הניסועין חזר על עצמו בעיקר בסיפוריהם של הגברים, שהעידו שהם מגשימים את עצמם כאזרחים גלובליים וכגברים מפרנסים. פריווילגיה זו לעצב את החיים ואת הבחירות האישיות היא חלק מתהליך של כינון עצמי ניאו-ליברלי (Giddens, 1991). עם זאת, במבחן התפקיד ההורי בבית בישראל הצטיירו האבות כסובייקטים ניאו-ליברליים מתייסרים בעולם גלובלי. הם התקשו להגן על בחירתם, וסיפרו על תחושות ההחמצה והגעגועים העזים לבת הזוג ולילדים. רגשות אלה שתוארו במהלך הראיונות הם, לדעתנו, חלק בלתי נפרד מהרפרטואר הרגשי הנדרש מגבר מפרנס-גלובלי, מכיוון שברוב המקרים הם תוארו כסוגיה פרטית הדורשת ויסות ולא כמניע לשינוי הסכמי העבודה עם המעסיקים או הסדרים חוקיים מדינתיים.

בת הזוג מפרגנת לבן זוגה את האפשרות להגשים את עצמו באמצעות הסדרה של המתכונת הזוגית החריגה, תוך שהיא מאמצת לעצמה אידיאל נשי מסורתי, המבוסס על שימור ערכי המשפחה וקשרי השארות ועל התמסרות לצורכי בן הזוג כביטוי של דאגה, אהבה ונתינה (Erickson, 2005; Hochschild, 1979, 1983). בנות הזוג במתכונת של ניסועין מסבסדות את

ההון הגלובלי בכך שהן משמרות מעטפת המספקת את כל השירותים "מסביב", של הטיפול בבית ובמשפחה, מפנות את זמנו של בן הזוג לעבודה מחוץ לבית ולמעשה מקילות על המעסיק ללא כל תמורה. אך בהתאם לעקרון "כלכלת האהבה", המאפיין את שרשרת הטיפול הגלובלית (Nguyen & Zavoretti, 2017; Yeats, 2014), גם הן מרגישות שהן משלמות על כך מחיר אישי כבד.

בדומה למחקרים על ניסועין במדינות מפותחות כמו הולנד או ארצות הברית (Lindemann, 2017a; van der Klis & Mulder, 2008), העלה גם מחקר זה, שאף שעל פי רוב אין חלוקת העבודה המשפחתית נובעת מתוך עמדות מגדריות מסורתיות של בני הזוג, המודל של ניסועין בישראל מאלץ גברים ונשים למלא את משימות המשפחה באופן המקדם קונפורמיות תרבותית ומשמר מבנים תרבותיים שמרניים. כלומר: משפחות אלה מאמצות חלוקת עבודה מגדרית מסורתית. במצב זה, הנשים, על אף היותן משכילות, נאלצות להשהות את שאיפותיהן למען מימוש שאיפותיו של בן הזוג ולטובת "הפרויקט המשפחתי". הן רואות את עצמן כתומכות או, בשפתן, "מפרגנות" להחלטות של בני זוגן, גם כאשר הן נאלצות לשלם על כך מחיר אישי כבד. הגברים, לעומתן, לוקחים לעצמם את החירות לקדם את שאיפות הקריירה וההתפתחות האישית, ורואים את תמיכתה של בת הזוג כמובנת מאליה. בניגוד לציפייה הטבעית כמעט לעזרה מהמשפחה המורחבת, ובעיקר מהסבים ומהסבתות, עזרה זו לא תמיד מושטת, ובכל מקרה היא עונה רק חלקית על צורכי התפקוד הלוגיסטיים, אך אינה פותרת את שלל הקשיים הרגשיים שצצים בתקופת הניסועין. ההבחנות המגדריות המתחדדות או המתהוות בתקופת הניסועין מזכירות את תסמין "האישה הנגררת" ברילוקישן המשפחתי, ומכאן עולה שהסדר של ניסועין לא בהכרח פותר את הבעיות שנוצרות במהלך הרילוקישן, אף כי לעיתים זו המוטיבציה הראשונית לאמץ אותו. יתרה מזאת, המצב שבו בן הזוג הוא המפרנס העיקרי או היחיד, בדומה למודל השכר המשפחתי, יוצר קונפליקט פנימי בין זהותן העצמאית והפמיניסטית של בנות הזוג לבין הדפוס המשפחתי והזוגי שבתוכו הן מתנהלות. עם זאת, מנקודת המבט של בנות הזוג בניסועין, אין הן קורבנות פסיביים של מצב שנכפה עליהן, אלא סוכנות אקטיביות הלוקחות חלק בעסקה פטריארכלית (Kandioti, 1988). בדומה לממצאי המחקר של אריאלי (Arieli, 2007), על נשים ברילוקישן משפחתי בבייג'ין, ההסכמה של נשים ישראליות בניסועין לאמץ מודל משפחתי מסורתי-פטריארכלי באה לידי ביטוי באמצעות מתן משמעות חיובית לשכר הגבוה שמרוויח בן הזוג, המאפשר למשפחה לחיות חיי נוחות ורווחה כלכלית.

ממצאי מחקר זה מצביעים גם על פער גדול מאוד בהכנסות בני הזוג המקיימים הסדר ניסועין, באופן המזכיר את מודל השכר המשפחתי. מודל זה, שהתקבע בעידן שבו רוב הנשים לא יצאו לעבודה מחוץ לבית, התבסס על ההנחה שגובה שכרו של הגבר צריך להספיק לפרנסת אשתו וילדיו ושעל המדינה לספק למשפחות רשת ביטחון כלכלית משלימה, בצורת קצבאות ילדים, מערכת חינוך, רווחה וכיוצא באלה (Fraser, 2009;).

Hartman 1981). בשונה מהעידן המודרני המוקדם, חברות בין לאומיות, המעוניינת בעובדים המקדישים את רוב זמנם לעבודה, אמנם מאפשרות לגברים להשתכר שכר משפחתי, אבל אינן מספקות לבני משפחותיהם רשת ביטחון יציבה (Whitaker, 2005), ולכן מדינת ישראל היא מעין שותף סמוי להסכם שבין בני הזוג, משום שהיא מספקת למשפחת העובד הגלובלי שירותים הכרחיים, הכוללים תשתיות חינוך, שירותי בריאות, רווחה ועוד. משום שכך ייתכן שאפשר להגדיר משפחות אלה כמשפחות "ניאו-מודרניות" (פוגל ביוז'אי, 1999), המגלמות דפוס ביניים שיש בו מאפיינים של משפחה מסורתית ומשפחה פוסט-מודרנית גם יחד.

בדומה לממצאי מחקרים אחרים (Bergen, 2010; Stafford, 2005), גם במחקר זה מצאנו שהחברה מתייחסת בחשדנות להסדר הניסועין, ונוטים לחשוב שהוא תולדה של קשיים בנישואין או אפילו של גירושין קרובים. אף שדגם המשפחה ההטרו-נורמטיבית איננו עוד הדגם המשפחתי היחיד בישראל, הביקורת החברתית באה לידי ביטוי בשאלות ובהערות הנשענות על הנחת המסגרת המסורתית של נישואין, מתוך ההקשר של הבית הישראלי שבו מתגוררים ביחד בני הזוג וילדיהם. בשל החריגות היחסיות של משפחות מסוג זה ומשום שניסועין נתפסים בחברה כמתכונת לא מובנת, תוארו הקשיים שהמשפחות מתמודדות עימם כעניין פרטי הנשמר בתוך התא המשפחתי הגרעיני. חשוב לציין שבנות הזוג, בהיותן המטפלות העיקריות ואלה הנשארות בישראל, הן אלה הנדרשות להתמודד עם הביקורת רוב הזמן ולשמור על הגבולות בין "המקובל והבריא" ל"סוטה". התמודדותן עם משימת התיווך וההסברה של מתכונת חייהן לחברה מטילה עליהן משא רגשי כבד, ולשם כך הן מגייסות כלי התמודדות כמו עבודה רגשית אינטנסיבית וניהול הבית כעסק גלובלי.

6. סיכום והמלצות

מהמחקר עולה שהגורם הדומיננטי בהחלטה על מתכונת זוגית של ניסועין בישראל הוא כלכלי וקשור בעיקר להתמעטות מקורות ההכנסה של מעמד הביניים ולצמצום אפשרויות התעסוקה של גברים מבוגרים, בעלי משפחה המתגוררים בפרברים. לכן לא מן הנמנע שהמשבר הכלכלי הפוקד את ישראל בתקופה זו בעקבות מגפת הקורונה והזינוק הרב במספר המובטלים במשק⁹ יביאו לעלייה תלולה במספר הישראלים שייצאו למצוא את פרנסתם מחוץ לגבולות המדינה ומכאן גם לעלייה במספר המשפחות בניסועין. עוד עולה מהמחקר, שבהעדר אסדרה של המדינה, משפחות ישראליות בניסועין שקופות לחברה ולממסד ; אין רשויות המדינה מכירות בהן כמשקי בית ייחודיים, והקשיים שהן מתמודדות

9 אחוז מכוח העבודה שהפסיקו לעבוד בגלל פיטורים או סגירת מקום העבודה בחודשים מארס-יוני 2020, מועסקים שנעדרו זמנית ממקום עבודתם בשל סיבות הקשורות בקורונה+הבלתי מועסקים=11.5% (מתוך למ"ס, הודעה לעיתונות, נתונים מסקר כוח אדם למחצית השנייה של חודש יולי ; 22 ביולי, 2020).

עימם נתפסים כעניין פרטי. לכן גם לא נאסף מידע ציבורי ומקצועי על נושא זה. כל אלה מקשים על הזוגות לנהל תהליך מעמיק של קבלת החלטות ולצפות את מכלול הקשיים שהם עשויים להתקל בהם כמשפחה בניסועין. כדי לשנות זאת ולגבש מדיניות ציבורית והסדרים רלוונטיים לצרכים הייחודיים של משפחות אלה, נדרש להרחיב את מסד הנתונים, להטמיע את הידע אודות משפחות בניסועין בישראל ולנקוט פעולה בשני מישורים: לבחון את המצב המשפטי-החוקתי; להרחיב את המענים בתחום הרווחה והשירותים הקהילתיים ולהכשיר מטפלים משפחתיים וזוגיים.

המצב המשפטי-החוקתי: נדרשת הגדרה משפטית או בירוקרטית (של המוסד לביטוח לאומי או הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), המזהה גבר או אישה שבני זוגם עובדים בחו"ל מעל ל- 183 ימים בשנה והם מתגוררים בישראל. באמצעות הגדרה זו ניתן יהיה לגזור הלכות שונות בנוגע למשפחות בניסועין וכן לעקוב אחר מגמות לאורך זמן. מעבר לכך נדרשת בחינה משפטית של זכויות בן הזוג המתגורר בישראל בשתי סוגיות עיקריות, הנוגעות בעיקר למקרים של פרידה או גירושין: (1) צמצום הפגיעה הכלכלית בילדים ובבן הזוג הנשאר, באמצעות בחינת השכר והרכוש שהצטברו במשך שנות העבודה של בן הזוג הנוסע בתקופת הניסועין, גם אם לא דווחו לרשויות המס בישראל; (2) המשמורת על ילדים משותפים – מכיוון שבן הזוג הנשאר מבלה זמן רב בטיפול בילדים, הרי שבפועל מדובר במטפל או במטפלת עיקריים.

מענים בתחום הרווחה והשירותים הקהילתיים: משפחות בניסועין הן "משפחות שקופות", ובדרך כלל אינן מוכרות לשירותי הרווחה. ייתכן שלאור הקשיים הייחודיים המאפיינים אותן, נדרש ליצור מענים במסגרת השירותים הקהילתיים. העלאת המודעות למשפחות בניסועין והטמעת הידע אודותיהן עשויות לסייע בקביעת נהלים והמלצות לשירותים קהילתיים מתאימים, כמו למשל סיוע בהתארגנות המחודשת של המשפחה בשל היעדרו של אחד מבני הזוג לפרק זמן ממושך ומתן מענה לצרכים הפיזיים והרגשיים של הילדים באמצעות קשר עם עובדת סוציאלית קהילתית או יועצים חינוכיים. לבסוף, היכרות עם הסיפור הגלוי והסמוי של משפחות אלה יכולה לסייע למטפלים זוגיים לעבד יחד עם הפונים אליהם משברים אישיים ומשפחתיים ייחודיים – לעבוד איתם על שכלול תקשורת רציפה ויעילה על אף המרחק הפיזי, על שימור הקשרים הבין אישיים בתוך המשפחה ועל פתרונות להקלת המעבר המתמיד בין הורות של הורה יחיד להורות של שני בני הזוג. מעבר לכך, ההכרה בתחושות הבדידות והסטיגמה החברתית שחווים בני זוג בניסועין יכולה להיות נקודת פתיחה לדיון חברתי רחב יותר אודות ההשלכות המורכבות של תהליכי הגלובליזציה על משפחות בישראל.

מקורות

- בחור-ניר, ד' (2014). רב הזמן את אשתי. **מוסף כלכליסט, ידיעות אחרונות** (22.4.10).
<https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3402061,00.html>
- בית המשפט העליון (2014). פסק דין : פקיד שומה כפר סבא נגד מיכאל ספיר, 20.5.14, ע"א
www.prisha.co.il/UserFiles/File/pdf/psakdin/psakdin20052014
- בן ארי, ד' (2019). מיליארד שקל בייבי: החיים החדשים של שי לי שינדלר. **מגזין את**
www.atmag.co.il. (27.3.19)
- גסקל, ג' (2011). ראיונות אישיים וקבוצתיים. בתוך ו' באואר וג' גסקל (עורכים): **מחקר איכותני-שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל** (108-49). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- לויצקי, נ' (2010). תהליך בניית תיאוריה על סמך מחקר נרטיבי. בתוך ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 383). באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- ליבלך, ע' (2003). **סדר נשים, סיפורי נשים במשפחה החדשה בישראל**. ירושלים ותל אביב: הוצאת שוקן.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018). **המדד הכלכלי-חברתי של הרשויות המקומיות וסיווגן**.
www.cbs.gov.il/he/mediarelease/doclib/2018/351/24_18_351t1
- סלובודין, א' (2018). **נוסעות סמויות, קולן של נשים ישראליות ברילוקישן**. תל אביב: הוצאת רסלינג.
- פוגל ביז'אוי, ס' (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט מודרניות. בתוך ג' רוזן (עורך), **מין, מגדר ופוליטיקה** (עמ' 166-107). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- עירן-יונה, מ' (2007). אשת חיל והגבר החדש: שני מודלים של "משפחה אידיאלית" והשלכותיהם על הסדרים מגדריים במשפחות של נשים וגברים המשרתים בצה"ל. **סוציולוגיה ישראלית**, ח, 239-209.
- זבר בן-יהושע, נ' (1990). **המחקר האיכותני בהוראה ובלמידה**. רמת גן: הוצאת מסדה.
- קרומר-נבו, מ', לביא-אגיא, מ' והקר, ד' (2014). הזמנה לדיון במתודולוגיות מחקר פמיניסטיות, הקדמה. בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אגיא וד' הקר (עורכות), **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות** (עמ' 31-7). מגדים: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רשות המיסים (2002). **חוזר מס' 2002/21: הרפורמה במס הכנסה – מיסוי בינלאומי תכנון ומדיניות**. ירושלים: היחידה למיסוי בינלאומי/משפטית.
<https://taxes.gov.il/incometax/documents/hozrim/hoz21-2002.pdf>
- שינדלר, ש' (2018). משפחה בשלט רחוק. **ערוץ 13, רשת**.
<https://13tv.co.il/item/news/documentary/season-01/clips/phg8c-701567/>
- Ahmed, S. (2014). *The Cultural Politics of Emotions* (2nd ed). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Amato, P. R., Booth, A., Johnson, D., & Rogers. S. (2007). *Alone together: How marriage in America is changing*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Arieli, D. (2007). The task of being content: Expatriate wives in Beijing, emotional work, and patriarchal bargain. *Journal of International Women' Studies*, 8, 18-31.
- Berg, B. L. (2012). *Qualitative research methods for the social sciences* (8th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Bergen, K. M. (2010). Accounting for difference: Commuter wives and the master narrative of marriage. *Journal of Applied Communication Research*, 38, 47-64
- Berkovitch, N. & Manor, S. (2019). Narratives of Israeli women in retirement: Rewriting the gender contract. *Sex Roles*, 80, 200-217.
- Bielby, W. T. & Bielby, D. D. (1992). I will follow him: Family ties, gender-role beliefs, and reluctance to relocate for a better job. *American Journal of Sociology*, 97, 1241-1267.
- Boler, M. (1999). *Feeling power: Emotions and education*. London: Routledge
- Cooke, T. J. (2003). Family migration and the relative earnings of husbands and wives. *Annals of the Association of American Geographers*, 93, 338-349.
- Eiskovits, Z. & Koren, C. (2010). Approaches to and outcomes of dyadic interview Analysis. *Qualitative Health Research*, 20(12) 1642-1655.
- Erickson, R. J. (2005). Why emotion work matters: Sex, gender, and the division of household labor. *Journal of Marriage and Family*, 67, 337-351.
- Fogel-Bijaoui, S. & Rutlinger, R. R. (2013). Guest editors' introduction: Rethinking the family in Israel. *Israel Studies Review*, 28, vii-xii.
- Fraser, N. (2009). Feminism, capitalism, and the cunning of history. *New Left Review*, 56, 97-117.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Cambridge: Polity Press.
- Glutzer, R. & Federline, A. C. (2007). Miles that bind: Commuter marriage and family strengths. *Michigan Family Review*, 12, 7-31.
- Grestel, N. & Gross, H. E. (1984). *Commuter Marriage: A study of work and family*. New York: Guilford press.
- Hacker, D. (2017). *Legalized families in the era of bordered globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hartman, H. (1981). The family as the locus of gender class and political struggle: The example of housework. *Signs*, 6, 166-194.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85, 551-575.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human Feeling*. Berkely: Berkely University of California press.
- Holmes, M. (2014). *Distance relationships: Intimacy and emotions amongst academics and their partners in dual locations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Holmes, M. & Why, M. (2004). An equal distance? Individualization, gender, and intimacy in distance relationships. *The Sociology Review*, 52, 180-200.
- Holopainen, J. & Björkman, I. (2005). The personal characteristics of the successful expatriate: A critical review of the literature and an empirical investigation. *Personnel Review*, 34, 37-50.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2, 274-290.
- Kirschner, B. & Walum, L. (1978). Two-location families: Married singles. *Alternative Lifestyles*, 1, 513-525.
- Landsman, J. (2013). Long distance commuting and couple satisfaction in Israel and United States: An exploratory study. *Family and migration, Special Issue*, 44, 765-781.
- Levin, I. (2004). Living apart together: A new family form. *Current Sociology*, 52, 223.
- Lindemann, D. J. (2017a). Doing and undoing gender in commuter marriage. *Sex Roles, Journal of Research*, 79, 36-49.
- Lindemann, D. J. (2017b). Going the distance: Individualism and interdependence in the commuter marriage. *Journal of Marriage and Family*, 79, 1419-1434.
- Lindemann, D. J. (2019). *Commuter spouses, new families in a changing world*. Ithaca and London: IRL Press and Cornell University Press.
- Nguyen, M. & Zavoretti, R. (2017). Beyond the global care chain: Boundaries, institutions and ethics of care. *Journal of Ethics and Social Welfare*, 11, 199-212.
- Shahnasarian, M. (1991). Job relocation and the trailing spouse. *Journal of Career Development*, 17, 179-184.
- Slobodin, A. (2018). Out of time: A temporal view on identity change in trailing spouse. *Time and Society*, 28, 1490-1508.
- Stafford, L. (2005). *Maintaining long-distance and cross-residential relationships*. New York: Routledge.
- Stephens, G. K. & Black, S. (1991). Impact of spouse's career-orientation on managers during international transfer. *Journal of Management Studies*, 28, 417-428.
- Thornton, A. & Young-DeMarco, L. (2001). Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63, 1009-1037.
- van der Klis, M. & Mulder, C. H. (2008). Beyond the trailing spouse: The commuter partnership as an alternative to family migration. *Journal of Housing and the Built Environment*, 23, 1-9.
- van der Klis, M. & Karsten, L. (2009). The commuter family as a geographical adaptive strategy for the work-family balance. *Community, Work & Family*, 12, 339-354.

- Whitaker, E. A. (2005). Should I stay or should I go now: Wives' participation in the decision to move for their spouses' job. *Michigan Family Review*, 10, 88-109.
- Winfield, F. E. (1985). *Commuter marriage: Living together apart*. New York: Colombia University Press.
- Yeates, N. (2004). Global care chains. *International Feminist Journal of Politics*, 6, 369-391.
- Zapf, D. (2002). Emotional work and psychological wellbeing – A review of the literature and some conceptual considerations. *Human Management Resources Review*, 12, 237-268.
- Zvonkovic, A. M., Greaves, K. M., Schmiede, C. J., & Hall, L. D. (1996). The marital construction of gender through work and family decisions: A qualitative analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 91-100.